

Agnieszka Salamucha

"Maximální křesťanství : Adolf KAJPR SJ a list Katolík", Vojtěch Novotný, Praha 2012 : [recenzja]

Studia Theologica Varsaviensia 50/2, 289-295

2012

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Zapewne zagrożeniem dla każdego personalizmu jest ciągnące się już od trzech stuleci zwątpienie w istnienie substancjalnej duszy. Dusza to tylko strumień świadomości, twierdził Hume; to tylko zespół wrażeń i przeżyć, mówił wybitny psycholog Wilhelm Wund (że nie będę wspominał, jak już po śmierci Mouniera, odpowiadał na pytanie, co to jest dusza, Jean Paul Sartre czy znany psycholog, Harry Sullivan). Otóż w tej książce nie znalazłem śladu zainteresowania, czy Mounier w ogóle to zagrożenie dla prawdy, że każdy człowiek jest osobą, zauważał, a jeżeli tak, to jak ten problem rozwiązywał.

Ponadto, rozróżnieniem pojęcia osoby i jednostki, jakiemu poświęcono w książce kilka stron (s. 157nn), zajmował się również Jacques Maritain. Byłoby czymś interesującym ustalić podobieństwa oraz różnice obu tych ujęć, a również ewentualny kierunek zależności: czy Maritain inspirował się tu myślą Mouniera, czy może odwrotnie?

I jeszcze może drobiazg, ale w książce Autora, który przez lata wykładał patrologię, mnie zgorzrzył! Odnośnik do wypowiedzi św. Maksyma Wyznawcy, naprawdę wypadaloby sporządzić rzetelnie, a nie przytaczać go za ks. Tischnerem (s. 115n).

W sumie, oceniam tę książkę jako wybitną. Autor odsłania w niej Emanuela Mouniera prawdziwego, uwolnionego spod tych spleceń i przeinaczeń, które narosły wokół jego myśli, a które uniemożliwiają, a na pewno utrudniają rzetelne zapoznanie się z mounierowskim personalizmem.

Jacek Salij OP

Vojtěch Novotný, *Maximální křesťanství: Adolf Kajpr SJ a list Katolík*, Praha: Nakladatelství Karolinum, 2012, s. 446

Vojtěch Novotný (ur. 1971) jest czeskim teologiem dogmatycznym, docentem Katedry Teologii Fundamentalnej i Dogmatycznej na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Karola w Pradze. Przedmiot jego zainteresowań badawczych stanowi dorobek czeskich teologów w latach 1945-1989, tj. od zakończenia II wojny światowej i stopniowego przejmowania władzy przez komunistów, do „aksamitnej rewolucji”. V. Novotný jest autorem rozprawy doktorskiej *Prolegomena k katolické teologie v 20. století* (2006) oraz pracy habilitacyjnej, dotyczącej życia i działalności Josefa Zvěřiny *Teologicky žije člověk: Josef Zvěřina v l. 1913-1967* (2008), redaktorem pracy zbiorowej *Katolická eklesiologie druhé poloviny 20. století* (2007), gdzie sam opublikował studium

Česká katolická eklesiologie na počátku druhé poloviny 20. století, oraz kilkudziesięciu haseł encyklopedycznych, przedstawiających biogramy czeskich teologów tego okresu, przygotowane na potrzeby czeskich, niemieckich i włoskich leksykonów biograficznych. Inne monografie Novotného, poświęcone tej problematyce, to *Teologie ve stínu. Prolegomena k katolické teologie druhé poloviny 20. století*, Praha: Nakladatelství Karolinum, 2007; *Katolická teologická fakulta 1939-1990. Prolegomena k katolické teologie druhé poloviny 20. století*, Praha: Nakladatelství Karolinum, 2007; „*Běda církvi...*”: *Bonaventura Bouše burcující*, Praha: Nakladatelství Karolinum, 2012. Novotný jest również autorem wielu specjalistycznych artykułów w czasopismach czeskich i zagranicznych, oraz przekładów z języka francuskiego, niemieckiego i włoskiego, publikowanych głównie na łamach *Mezinárodní katolické revue Communio*.

Monografia *Maximální křesťanství...* ma dwóch bohaterów, których losy na kilka lat zostały splecione: Adolfa Kajpra SJ (1902-1959), czeskiego jezuitę, dziennikarza i kaznodzieję, więźnia obozów hitlerowskich i komunistycznych, oraz czasopismo *Katolík: list pro kulturu a život*, wydawane w latach 1945-1948. Zamierzenie autora monografii stanowi, po pierwsze – mówiąc metaforycznie – ukazanie bezmiaru oceanu w kropli wody: przez pryzmat życia i działalności A. Kajpra chce on przybliżyć czytelnikowi warunki, w jakich funkcjonował Kościół czechosłowacki w dobie panowania dwóch totalitaryzmów. Po drugie, Novotný ukazuje Kajpra jako wzór osobowy: twórczego myśliciela, odważnego głosiciela Ewangelii i wreszcie męczennika, którego świadectwo wywarło znaczący wpływ na czechosłowacki „Kościół milczący”. Po trzecie, na przykładzie działalności publicystycznej Kajpra, Novotný chce pokazać zjawisko, które nazywa za J. Hanušem „paradygmatyczną zmianą czeskiego katolicyzmu”. Zmiana ta polegałaby na procesie „personalizacji chrześcijańskiej egzystencji”: stopniowym przechodzeniu od rozumienia „życia wiary” jako akceptacji określonego zbioru przekonań światopoglądowych i etycznych oraz przynależności instytucjonalnej, do osobistego wyboru wiary konkretnego chrześcijanina, będącego jednocześnie obywatelem i członkiem społeczności Kościoła, konfrontowanym z problemami czasów, w których przyszło mu żyć (wstęp, s. 9).

Książka składa się ze wstępu, 6 części (rozdziałów), spisów wykorzystanej literatury i używanych skrótów, oraz dokumentacji fotograficznej (niektóre zdjęcia mają charakter unikatowy, m.in. fotografia nr 11, przedstawiająca Kajpra w gronie innych czeskich księży bezpośrednio po wyzwoleniu obozu koncentracyjnego w Dachau). Novotný przyjmuje podwójny klucz porządkowania treści, historyczno-systematyczny: części pierwsza, druga i czwarta mają cha-

rakter historyczny, a trzecia – systematyczny. Ze względu na to, że książka jest na razie niedostępna w języku polskim, proponuję czytelnikowi obszerniejsze omówienie jej zawartości.

Rozdział pierwszy poświęcony jest niezwyklej biografii Adolfa Kajpra. Z biednego wiejskiego sieroty i robotnika, który pracą we młynie zarabiał na naukę w gimnazjum, stał się Kajpr członkiem Towarzystwa Jezusowego oraz absolwentem zagranicznych wydziałów filozoficznych i teologicznych (m.in. w Louvain i Innsbrucku). Studia dały Kajprowi znajomość ówczesnych prądów odnowy Kościoła i nowych nurtów w filozofii (zwłaszcza J. Marechala neotomizmu louwańskiego). Po powrocie do Czechosłowacji Kajpr został cenionym kaznodzieją, rekolekjonistą i dziennikarzem. Od 1937 roku był redaktorem naczelnym czasopisma *Posel Božského Srdce Páně...*, od 1939 roku redaktorem miesięcznika *Obrození* i periodyku *Dorost*, oficjalnego pisma czeskiej gałęzi Katolickiego Stowarzyszenia Młodzieży, a po jego zamknięciu – redaktorem odnowionego czasopisma *Nové směry*. Ze względu na swoją krytyczną postawę wobec hitlerowskiej ideologii i reżimu, w 1941 roku Kajpr został aresztowany i ponad 4 lata spędził w niemieckich więzieniach i obozach koncentracyjnych (Terezín, Mauthausen, Dachau). Po wyzwoleniu podjął znowu publiczną działalność, m.in. jako redaktor naczelny *Katolika: listu pro kulturu a život z víry*, aby po pięciu latach ponownie znaleźć się w więzieniu, tym razem jako „szpieg Watykanu” – posłuszny Kościołowi, biskupowi i przełożonym zgromadzenia zakonnego. Adolf Kajpr zmarł w trakcie odbywania wieloletniego wyroku więzienia, po 9 latach spędzonych w więzieniu w Leopoldovie. Jego ciało zostało pochowane na tamtejszym cmentarzu; podczas Praskiej Wiosny zostało ekshumowane i uroczyście złożone w grobowcu jezuitów na Vysehradě.

Dopełnienie rozdziału biograficznego stanowi wstępne omówienie imponującego dorobku pisarskiego i dziennikarskiego Kajpra – sygnowanych jego nazwiskiem, inicjałami lub w inny sposób jest bowiem około pięciuset tekstów.

Druga część monografii jest poświęcona czasopismu *Katolík...*. Powstało ono przed II wojną światową jako periodyk Akcji Katolickiej; zamknięte za czasów Protektoratu Czech i Moraw, w 1945 roku zostało odnowione w nowej postaci i nowym profilu, którego wyrazicielem stał się Adolf Kajpr jako redaktor naczelny. Poza prezentacją programu ideowego gazety, sformułowanego przez Kajpra i jego współpracowników, część druga informuje o częstotliwości wydawania *Katolika...*, jego nakładzie, zespole redakcyjnym, autorach i stałych rubrykach – jak również o okolicznościach zamknięcia czasopisma w roku 1948, dokonanego przez komunistyczne władze, występujące coraz bardziej agresywnie przeciw Kościołowi rzymsko-katolickiemu.

Część czwarta monografii zawiera historyczny materiał źródłowy trojakiemu rodzajowi. Są to: (1) relacje osób, które zetknęły się z Adolfem Kajprem podczas jego działalności publicznej w latach 1937-1941 i 1945-1950; podczas wojny w obozach koncentracyjnych, i po aresztowaniu przez władze komunistyczne, w areszcie śledczym na Pankracu i więzieniu w Leopoldovie; (2) fragmenty artykułów Kajpra, obrazujących jego postawę wobec nazizmu, oraz jego osobiste wspomnienia z pobytu w obozach koncentracyjnych; (3) protokoły przesłuchań Kajpra w trakcie śledztwa i sfingowanego procesu z 1950 roku oraz więzienna ankieta personalna z roku 1952. Dzięki tym dokumentom czytelnik ma możliwość poznania samego Kajpra jako człowieka wiernego swoim zasadom, potrafiącego zdobyć się na twórcze działania nawet w niekorzystnych więziennych warunkach, a jednocześnie wyrozumiałego wobec słabości innych. Po lekturze tej części łatwiej zrozumieć słowa Novotného, umieszczone we wstępie (s. 10), iż jest on przekonany, że spotkał się z kimś rzeczywiście wyjątkowym.

Części piąta i szósta zawierają kompletną bibliografię tekstów Adolfa Kajpra (opublikowanych oraz rękopisów) oraz bibliografię periodyku *Katolík: list pro kulturu a život z víry* (zawartość poszczególnych numerów oraz listę artykułów poszczególnych autorów). Przeważająca większość tekstów Kajpra-dziennikarza jest skierowana do szerokiego grona czytelników, stąd ich duszpasterski charakter, który nie koliduje z nowatorskim – na ówczesne czasy – ujęciem podejmowanych problemów i rzeczowym ich opracowaniem. Według typologii społecznych ról uczonego, zaproponowanej przez Floriana Znanieckiego, Kajpr sytuowałby się wśród bojowników prawdy i krzewicieli wiedzy.

Część trzecia przedstawia poglądy Adolfa Kajpra, dotyczące relacji między chrześcijaństwem (katolicyzmem) a społeczeństwem (państwem, ustrojem, podmiotami sprawującymi władzę). (*Notabene*, charakterystyczne dla Kajpra jest swobodne, zamiennie używanie terminów „chrześcijaństwo” i „katolicyzm”). Te właśnie wątki twórczości Kajpra V. Novotný uważa za szczególnie godne uwagi, ze względu na kontekst historyczny, w jakim przyszło Kajprovi żyć i działać. Według Kajpra prawidłowe ujmowanie relacji między chrześcijaństwem a społeczeństwem opiera się na chrystocentrycznym rozumieniu ludzkiej egzystencji. Wszyscy ludzie są z natury chrześcijanami: „nie istnieje człowiek, który byłby jedynie człowiekiem, a nie chrześcijaninem” (s. 118). Chrześcijaństwo jest wpisane w człowieczeństwo, ponieważ wszyscy zostali stworzeni w Chrystusie i ku Niemu są nakierowani. Ten, kto zapiera się swojego naturalnego (przyrodzonego) chrześcijaństwa, zapiera się również swojego człowieczeństwa. Na skutek grzechu pierworodnego każdy człowiek jest najpierw „chrześcijaninem martwym”, który potrzebuje uleczenia przez Chrystu-

sową siłę i Chrystusowe życie (s. 118-119). „Chrześcijanin żywy” to osoba, która jest członkiem Kościoła Chrystusa i dzięki tej przynależności żyje pełnią człowieczeństwa. A zatem, zadaniem każdego człowieka jest dojrzewanie ku prawdziwemu, nadprzyrodzonemu chrześcijaństwu, to znaczy ku przynależności do Kościoła Chrystusa.

V. Novotný wskazuje w tym miejscu na nawiązania Kajpra do polemiki Henri de Lubaca z koncepcją *natura pura*, oraz na antycypację Karla Rahnera koncepcji anonimowych chrześcijan. Poglądy Kajpra są również – jak sądzę – XX-wieczną reinterpretacją idei *anima naturaliter christiana*, przypisywanej Tertulianowi. W kwestii, który ustrój polityczno-społeczny najlepiej odpowiada chrześcijaństwu, Kajpr nie daje jednoznacznej odpowiedzi. Z jednej strony, uważa on, że chrześcijanie nie powinni opowiadać się *en masse* za żadnym ustrojem – o zgodzie na określony porządek społeczny winno decydować raczej to, czy jest w nim respektowane prawo Boże. Z drugiej strony, sympatie Kajpra leżały wyraźnie po stronie lewicy, ponieważ jego zdaniem komunistyczna i socjalistyczna idea sprawiedliwego podziału dóbr materialnych i środków produkcji lepiej korespondowały z chrześcijaństwem niż kapitalistyczny egoizm i indywidualizm (s. 125). Kajpr nie był w swoich poglądach odosobniony. V. Novotný cytuje paradoksalne powiedzenie Josefa Zvěřiny: „jaki tragizm leży w tym, że *Manifestu komunistycznego* nie wydali katolicy biskupi... !” (s. 131).

Sam Kajpr był zwolennikiem poglądu zwanego „chrześcijańskim socjalizmem” (ukazywanego jako tzw. trzecia droga między kapitalizmem a komunizmem), przy czym socjalizm pojmował nie jako opcję polityczną, ale wrażliwość na problemy najuboższych członków społeczeństwa. Jednocześnie zdecydowanie krytykował ateistyczny humanizm wszelkiej proweniencji: liberalny, nazistowsko-faszystowski, komunistyczny. Kajpr uważał, że przyjęcie takiej koncepcji człowieka, w której brak odniesienia do Boga jako ostatecznego gwaranta praw i godności osoby, musi prowadzić do przemocy i łamania praw jednostki na rzecz narodu (nazizm) albo kolektywu (komunizm).

Kajpr sformułował również fundamentalne twierdzenia dotyczące chrześcijańskiej postawy wobec polityki. Według niego zaangażowanie polityczne człowieka to aktywne uczestnictwo w Boskim dziele stworzenia i tworzenie wraz z Bogiem historii zbawienia. Polityka stanowi sferę życia przyrodzonego, która nie wymyka się działaniu Boskiej opatrności, ale jest też polem działania i ścierania się ludzkich ambicji, planów i dążeń. Katolik aktywny politycznie to człowiek, który wziął sobie do serca słowa Chrystusa: „żał mi tego ludu” i dlatego interesuje się życiem innych – chce ich lepiej poznać, aby lepiej im służyć

(s. 140). Głosząc takie poglądy, Kajpr przeciwstawiał się charakterystycznemu dla liberalizmu traktowaniu religii jako zbioru prywatnych przekonań, których żywienie nie wiąże się dla jednostki z konsekwencjami dla jej życia osobistego i funkcjonowania społecznego (s. 121). Oskarżany w 1950 roku podczas pokazowego procesu „szpiegów Watykanu” o nielegalną działalność polityczną, wypowiedział następujące słowa: „jeśli polityka jest albo walką o władzę, albo dążeniem do osiągnięcia władzy, to aspiracji politycznych nigdy nie miałem. Ale jeżeli polityka oznacza osąd o kierowaniu sprawami publicznymi, to miałem [własny] osąd i chciałem go wyłożyć innym” (s. 205). Ilustracją sposobu rozstrzygania problemów społecznych, preferowanego przez Kajpra, są jego artykuły dotyczące wypędzenia Niemców i Węgrów z Czechosłowacji w roku 1945, na mocy tzw. dekretów Beneša. Większość czechosłowackiego społeczeństwa (w tym również biskupi katolicy i wielu prominentnych przedstawicieli Kościoła) podzielała przekonanie, że pozbawienie Niemców i Węgrów obywatelstwa czechosłowackiego oraz wygnanie ich z państwa jest usprawiedliwione wymogami odpowiedzialności zbiorowej oraz zapewnieniem Czechosłowacji bezpiecznej przyszłości. Zastrzeżenia budziło jedynie okrutne traktowanie wypędzonych, w tym dokonywane na nich masowe mordy.

Tymczasem Kajpr opowiedział się zdecydowanie przeciw dekretom Beneša. Uważał za oburzające, że katolicy odmawiają Niemcom prawa do przebaczenia i miłości chrześcijańskiej – aczkolwiek przypominał, że należy być w relacjach z Niemcami ostrożnym i spokojnym, pamiętając, że sny o Wielkiej Rzeczy śniły się też niemieckim katolikom, księżom i przedstawicielom hierarchii (s. 153). Kajpr przeciwstawiał się również dyskryminowaniu wypędzonych tylko z powodu ich narodowości, a więc stosowaniu tego samego kryterium wartościowania jednostki, jakiego używali naziści wobec Żydów. Ponadto zwracał uwagę na fakt, że zmniejszenie populacji państwa o 3 miliony obywateli, utrata bogatej tradycji i kultury związanej z obecnością mniejszości narodowych na ziemiach czeskich i słowackich, nie są wyrazem politycznej mądrości, ale – przeciwnie – krótkowzroczności. Na koniec – *last but not least* – ostrzegał przed destrukcyjnym działaniem nienawiści tak w życiu pojedynczych osób, jak i społeczeństwa, wskazując, że człowiek żywiący nienawiść musi wciąż znajdować nowe obiekty dla jej ujścia. Własne losy Kajpra – ideologicznego przeciwnika panującego ustroju – pokazały, że się nie mylił.

Jako recenzent, znajduję się w niezbyt wygodnej sytuacji, nie jestem bowiem ani teologiem, ani znawcą dziejów rzymsko-katolickiego Kościoła czeskiego i czechosłowackiego. Nie mam więc ambicji wchodzenia w merytorycz-

ne dyskusje z autorem recenzowanej publikacji. Ale z wielu względów uważam jej lekturę za cenną.

Podstawowym walorem prezentowanej książki jest bogaty materiał źródłowy. V. Novotný rzetelnie dokumentuje każdy ważny moment życia Kajpra, a zadanie ma trudne, ponieważ niewiele zostało po Kajprze tzw. dokumentów osobistych (np. pamiętników), poza jego artykułami i fragmentami wspomnień z obozów hitlerowskich, spisany mi z myślą o większej – nigdy nie ukończonej – całości. Po drugie, artykuły i sama postać Kajpra stały się inspiracją dla kolejnych pokoleń czeskich teologów, działających już w warunkach konspiracji, „w cieniu”. Niektórzy z nich mieli okazję współpracować z Kajprem na łamach *Katolika* (m.in. Oto Mádr, Antonín Mandl, Josef Zvěřina), inni poznali go już w więzieniu.

Po trzecie, polskiego badacza może zainteresować tło historyczne – panorama stanowisk dotyczących stosunku katolików do władzy państwowej (w tym władzy totalitarnej) reprezentowanych w czeskim Kościele w latach 1937-1948. Mimo bliskiego sąsiedztwa terytorialnego i (zdawałoby się) kulturowego, procesy zachodzące w mentalności polskich i czeskich katolików – świeckich i duszpasterzy, a zwłaszcza ich stosunek do ustroju komunistycznego przed 1945 rokiem, znacząco się różniły. Lektura tekstu V. Novotneho pozwala uważnemu czytelnikowi dostrzec te różnice.

Podsumowując: wydaje się, że ktokolwiek chciałby napisać o Adolfie Kajprze, gazecie *Katolik* i sytuacji Kościoła rzymsko-katolickiego w Czechosłowacji po II wojnie światowej, nie może nie nawiązać do tej monografii.

Agnieszka Salamucha

Powołanie lidera biznesu. Refleksja, tłum. H. Zieleźnik, Papieska Rada *Iustitia et Pax*, 2012.

W bieżącym roku (2012) został wydany przez Papieską Radę *Iustitia et Pax* nowy dokument, zatytułowany: *Vocation of the Business Leader. A Reflection*. Wydany dokument jest owocem wcześniejszych prac Papieskiej Rady *Iustitia et Pax* zapoczątkowanych na konferencji w Los Angeles w 2010 r. (październik) nad encykliką Benedykta XVI *Caritas in veritate*, a później kontynuowanych w Rzymie w 2011 r. (luty) we współpracy z Instytutem Katolickiej Myśli Społecznej im. Johna A. Ryana przy Centrum Studiów Katolickich Uniwersytetu św. Tomasza oraz *Fundacją Ecophilos*. Jak czytamy we wstępie, napisanym